

Görög Demeter könyvtárának kéziratai

Bárány Péter, Batsányi János, Kis János, Révai Miklós,
Trenk Frigyes és Verseghy Ferenc írásai

Görög Demeter (1760–1833) egyik életrajzírója, Molnár József könyvében írt arról a vágyáról, hogy milyen nagyszerű lenne, ha a *Hadi és Más Nevezetes Történetek*, illetve a *Magyar Hírmondó* irattára előkerülne, amely „az 1789–1803 között a korabeli magyar írók, tudósok, művészek, minden kultúrával foglalkozó hazafi dokumentumait tartalmazhatta;” ekkor lehetne fogalmunk arról, hogy milyen fontos szerepet töltött be a Görög köré csoportosuló bécsi irodalmi kör.¹ A Molnár által vágyott csoda néhány éve valóra vált, s az anyagból néhány dokumentum már közlésre is került.² Az előkerült kéziratok szerzői névsorát végigol-

* A kutatást az Esterházy Privatstiftung (Eisenstadt – Forchtenstein), valamint az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

1 MOLNÁR József, *Görög Demeter (1760–1833)*, Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 30 (Debrecen: Hajdúdorog Nagyközség Tanácsa, 1975), 68.

2 ZVARA Edina, „Trenk Frigyes magyar nyelvű kiadatlan politikai röpirata”, *Lymbus* (2016 [2017]): 265–282; ZVARA Edina, „Révai Miklós tudóstársaság-tervezetének újabb kézirata a kismartoni Esterházy-könyvtárban, kiegészítések a tagjelöltek névsorához”, *Irodalomtudományi Közlemények* 117, 5. sz. (2013): 600–609; ZVARA Edina, „Bárány Péter ismeretlen Campe-fordítása, a »Kisdéd Lélektudomány a’ Gyermekek Számára«”, in *Médiумok, történetek, használatok: Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére*, szerk. PUSZTAI Bertalan, közrem. IVASKÓ Lívია, MÁTYUS Imre és TÓTH Benedek (Szeged: SZTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2012), 64–74; DEMETER Zsuzsa, „Kovácsnai Sándor levele id. Ráday Gedeonhoz és a »Porábúl meg-éledett Főnix«-hez fűzött kommentárreszlet”, *Lymbus* (2011): 244–258; ANTAL Alexandra, „A bécsi Magyar Hírmondó (1789–1803) szerkesztői hálózata”, *Irodalomtudományi Közlemények* 118, 1. sz. (2014): 110.

vasva pedig valóban azt látjuk, hogy Görög Demeter a korszak egyik megkerülhetetlen irodalomszervezője volt. Ifjú korától kezdve Bécsben élt, s itt kialakított kapcsolatainak köszönhetően számtalan fiatalnak támogatta pályakezdését, segítette a korszak ismert és kevésbé ismert írói műveinek megjelenését.

Görög Demeter könyvtára és a kéziratok

Az úgynevezett Görög-könyvtárról közel kétszáz évig gyakorlatilag semmit sem tudtunk. Természetesen gyanítható volt, hogy egy olyan sokoldalú személy, mint Görög Demeter, jelentős gyűjteménnyel rendelkezett, – hiszen volt nevelő a legjelentősebb főúri családoknál (Kollonich és Esterházy) és a Habsburg-udvarban, főszerkesztője volt a Bécsben megjelenő *Hadi Történetek* és a *Magyar Hírmondó* lapoknak, szőlőgazdálkodással is foglalkozott, térképeket adott ki, fiatal tehetségeket taníttatott és karolt fel – úgy is fogalmazhatnánk, hogy főállású mecénásként is tevékenykedett.³

A Kismartonban megtalált könyvtár legnagyobb része könyv, de jelentős tételek tesznek ki a térképek és a kéziratok is.⁴ Az is kiderült, hogy a bibliotéka miként került a kismartoni Esterházy-gyűjteménybe:⁵ Görög egyik neveltjének, Esterházy Pál Antalnak (1786–1866), a későbbi diplomatának és miniszternek az apja, Miklós (1765–1833) herceg vásárolta meg. Mondhatnánk, hogy megtehetette, hiszen az egyik leggazdagabb hazai arisztokrata família tagja volt, azonban a családfő ezekben az években már a könyv- és folyóirat-vásárlásait is korlátozta, „drasztikus takarékosági rendszabályok” voltak érvényben.⁶ A kivételes vásárlásra 1819-ben került sor; mindebben közrejátszhatott, hogy Görög Deme-

3 ANTAL Alexandra, „A bécsi Magyar Hírmondó mecénatúrájának működéséről: Görög Demeter levelei gróf Széchenyi Ferenchez”, *Magyar Könyvszemle* 129, 4. sz. (2013): 484–488; ANTAL Alexandra, „A bécsi Magyar Hírmondó (1789–1803) mecénási hálózata”, *Irodalomtörténet* 95, 4. sz. (2014): 432–448; ANTAL Alexandra, „A bécsi Magyar Hírmondó mecénatúrájának ismeretlen forrásai: Berkeny János Sámuel levelei gróf Széchenyi Ferenchez”, *Lymbus* (2014 [2015]): 195–202.

4 ZVARA Edina, *Egy tudós hazafi Bécsben: Görög Demeter és könyvtára*, Nemzeti Téka (Budapest: OSZK–Gondolat, 2016).

5 Uo., 99–100.

6 Theresia GABRIEL, „Egy mozgalmas múlt tanúja, a herceg Esterházy könyvtár”, in *Arisztokrácia, művészetek, mecénatúra: Az Esterházy-család: a 2004. április 22–23-án megtartott konferencia előadásai*, szerk. CZOMA László, Kastélykonferenciák 3, 76–90 (Keszthely: [k. n.], 2005). Ugyanez részletesebben: Theresia GABRIEL, „Die Fürstlich Esterházyische Bibliothek: Zeugnis einer bewegten Vergangenheit”, in *Forscher-Gestalter-Vermittler: Festschrift für Gerald Schlag*, Hrsg. von Gürtler WOLFGANG und Gerhard J. WINKLER, Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 101, 119–130 (Eisenstadt: [k. n.], 2001), 126.

ter az Esterházyak által igen nagyra becsült személy volt: a fiatal Pál Antal rajongásig szerette,⁷ de a család több tagja is elismerően nyilatkozott meg róla.⁸ Továbbá az akkori könyvtáros, Gaál György is a vásárlás mellett kardoskodhatott.⁹ Dönteni azonban Miklós herceg döntött, s ebben, véleményem szerint, nagyban közrejátszott Görög gyűjteményének gazdagsága, s hungarikum volta. A Görögkönyvtár több részletben kerülhetett az Esterházy család tulajdonába: az első adag 1820-ban, a második, vagy a továbbiak időpontja egyelőre nem ismert.

A tudós hazafi könyvtárában lévő kéziratok – amelyek tehát a *Hadi Tudósításokhoz* és a *Magyar Hírmondóhoz* beküldött írások – három olyan kötetet jelentenek,¹⁰ amelyekben 97 kisebb terjedelmű írás található, plusz 14 önálló kötetben lévő kéziratot: ezek irodalmi, filozófiai, pszichológiai, pedagógiai és természettudományi írások, értekezések, versek és levelek. Döntő részük magyar nyelvű, a többi német, francia és latin.

A kéziratok több szempontból is rendkívül izgalmasak: egyrészt összességükben, hiszen ezek által beleláthatunk egy felvilágosodás-kori, magyar nyelvű lapszerkesztőség életébe, levelező-hálózatába, működésébe, szerzői körébe, a kiadás menetébe, s Görögék mecénási tevékenységébe. Másrészt, ha egyenként nézzük meg az írásokat, egy részük kiadott: vagy maguk Görögék adták ki a lapjukban, vagy az irodalmárok egy másik csoportja, illetve egy későbbi generációja publikálta. Ha kiadott is egy munka, az esetben is rejthet érdekességeket, hiszen a kézirat több esetben eltér a már megjelenttől. A kiadatlan kéziratok között olyanokat is találunk, amelyek, ahogy Görög könyvtára is, két évszázadig lappangtak, tudományterületük pedig ismeretlen voltuk miatt mit sem tudott róluk, így hatásuk sem érvényesülhetett.

7 Imre RESS, „Der Diplomat Paul III. Anton Esterházy, 1786–1866”, in *Die Fürsten Esterházy: Magnaten, Diplomaten und Mäzene: Ausstellung, Eisenstadt, Schloss Esterházy, 28.4. bis 31.10.95*, Hrsg. von Jakob PERSCHY, unter Mitwirkung v. Harald PRICKLER, Burgenländische Forschungen, Sonderband 16, 199–212 (Eisenstadt: [k. n.], 1995).

8 HAJNAL István, „Görög Demeter az Esterházyaknál”, *Irodalomtudományi Közlemények* 37, 1–2. sz. (1927): 116; ZVARA, *Egy tudós hazafi Bécsben...*, 44.

9 ZVARA Edina, „Gaál György, a tudós könyvtáros és mesegyűjtő: egy javított életrajz”, *Ethnographia* 126, 3. sz. (2015): 79–92.

10 1) *Sammlung verschiedene ungarische Gedichten*. Lelőhelye: Kismarton, Esterházy-könyvtár, Zimmer III. Kasten C. Regal 1. Nr. 9553. (Miscell-1); 2) *Verschiedene ungarische Gedichten und Schriften um 1800*. Lelőhelye: Zimmer III. Kasten C. Regal 1. (jelzet nélkül; számozatlan oldalak) (Miscell-2); 3) *Miscellanea hungarica manuscripta*. Lelőhelye: Zimmer III. Kasten D. Regal 6. Nr. 10200. (Miscell-3)

Bárány Péter (1763–1829) kézírata

Széchenyi Ferenc egykori titkára műveinek nagy része és személye viszonylag jól ismert,¹¹ azonban két olyan írása is van, amely a közelmúltig ismeretlen volt; ezek egyike a Kismartonban lévő *Kisded lélektudomány a gyermekek számára*.¹² Az már a korban is tudott volt, hogy Bárány, Joachim Heinrich Campe (1746–1818) német pedagógus művét, a *Kleine Seelenlehre für Kindert* (Hamburg, 1780) magyar nyelvre szeretné fordítani, sőt már a munka folyamatban is van, hiszen erről maga a fordító tudósított a díjnyertes pályamunkájában, a *Jelenséges Lélek-ményben* (1790);¹³ másrészt erről Görögék is hírt adtak a *Hadi Történetek* füzetében.¹⁴ A korban népszerű pedagógiai-pszichológiai munka Magyarországon is ismert volt: Festetics László (1785–1846) nevelője, Péteri Takács József (1767–1821) is megemlíti a nevelésről készített értekezésében.¹⁵

Bárány nem egy egyszerű fordítást készített, hanem annál többet: szövege követi ugyan Campe írását, azonban saját gondolatait is beleszötte a fordításba. Több helyen sokkal szebben, érthetőbben adja vissza az eredeti szöveg értelmét. Az ő műve ténylegesen egy, gyermekek számára készült könyv. Ezen kívül az eredeti szöveg példáit olyan magyar példákkal helyettesíti, melyek a magyar történelemben és irodalomban való tájékozottságát mutatják.

Benke Mihály (1757 k.–1817) református lelkész és tanár is lefordította magyarra Campe-művét *Kis Lélek-tudomány (Psychologia)* címmel, amely szintén az Esterházy-gyűjteményben található.¹⁶

11 Életéről kiváló írás: KOVÁCS Ákos András, „Egy 18. század végi életút eszmétörténeti értelmezésének lehetőségei: Debreczeni Bárány Péter”, *Korall* 12, 44. sz. (2011): 81–101; KOVÁCS Ákos András, „Konzervatív felvilágosodás és közösségfogalom Magyarországon az 1790-es években”, in *Nemzeti látószögek a 19. századi Magyarországon: 19. századi magyar nemzetépítő diskurzusok*, szerk. ALBERT Réka, CZOCH Gábor és ERDŐSI Péter, 11–42 (Budapest: Atelier-könyvtár, 2010).

12 Jelzete: No. 8094. Erről lásd ZVARA, „Bárány Péter ismeretlen Campe fordítása...”

13 1790-ben elnyerte a Görög Demeter és Kerekes Sámuel által a legjobb magyar pszichológiai munkára kitűzött pályadíjat. Bár a pályázat kiírói az első helyezett mű kiadását ígérték, erre mégsem került sor, mert Bárány nem volt hajlandó eleget tenni a szerkesztők átdolgozási kívánalmainak (helyette a második helyezett Pálóczi Horváth Ádám *Psychologia azaz a lélekről való tudomány* című műve jelent meg 1792-ben). Az első magyar pszichológia így a 20. század végéig ismeretlenül lappangott az MTA Könyvtárában, anélkül, hogy hatása kibontakozhatott volna. *Az első magyar bölcséleti mű és története: Bárány Péter: Jelenséges lélek-mény*, kiad. GYÁRFÁS Ágnes, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei 27 (Budapest: MTAK, 1990), 102. Lásd még DEBRECZENI Attila, „Régi hírlapok értékeiből: Dayka Gábor és Bárány Péter elfeledett írásai”, *Magyar Könyvszemle* 116, 2. sz. (2000): 210–214.

14 *Hadi és Más Nevezetes Történetek* (A továbbiakban: HMNT) (1791. május 3.): 550.

15 STOHL Róbert, „Festetics László neveltetéséről”, *Lymbus* (2008): 211–234.

16 Jelzete: No. 9346. A fordítások összehasonlítása: ZVARA, „Bárány Péter ismeretlen Campe-fordítása...”, 67–71.

Batsányi János (1763–1845) kéziratai

A neves költő, irodalomszervező és Görög Demeter kapcsolatát alapvetően a kölcsönös tisztelet jellemezte, de azért voltak kevésbé barátságos időszakok is.¹⁷ Az 1790-es évek elején, I. Ferenc trónra kerülése után a cenzúra következtében a korabeli lapok színvonala jelentősen visszaesett. Kókay György feltételezése szerint Batsányi volt a szerzője az 1793-ban írt *Vélekedés és javallás* című írásnak,¹⁸ amelyben az írástudók felelősségéről szól, s feltehetően Görögékre is utal. Mindeközben a *Hadi Történetek* hasábjain a korabeli olvasó olvashatta Batsányi verseit, s a szerkesztők tudósítottak a kassai *Magyar Museum* megjelenéséről és a Kassai Magyar Társaság működéséről.¹⁹

Batsányi János négy verse került Görög Demeterhez, ezek közül a két, talán legismertebbet emlitem.²⁰ Az első az 1789-ben írt emblemikus költeménye, *A franciaországi változásokra*.²¹ Abban a *Magyar Museum* számban jelent meg,²² amely az 1792-es följelentés szerint lázító közleményeket tartalmazott. Az eljárás és Batsányi meghurcoltatása következménye az lett, hogy a neves költő folyóirata további megjelenését egy ideig elhalasztotta, ez pedig a megszűnést jelentette. A Keresztury Dezső és Tarnai Andor készítette *Batsányi Összesben*, a vershez írt megjegyzésben olvashatjuk: „Nincs okunk kételkedni abban, hogy

- 17 Lásd például a Márton József és részben Batsányi által fordította Napóleon-kiáltvány (1809) esetét. Vö. KOSÁRY Domokos, *Napóleon és Magyarország*, Gyorsuló idő (Budapest: Magvető Kiadó, 1977); KÓKAY György, „Napóleon kiáltványa és Görög Demeter”, in KÓKAY György, *Felvilágosodás, kereszténység, nemzeti kultúra*, Historia litteraria 8, 87–92 (Budapest: Universitas, 2000); ZVARA, *Egy tudós hazafi Bécsben...*, 61.
- 18 *Első folyóirataink, Magyar Museum*, 2. kötet, utolsó negyed, 1792, kiad. DEBRECZENI Attila, Csokonai Könyvtár, Források: régi kortársaink 11 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004), 449–450; KÓKAY György, „Felvilágosodás kori vélemények az újságírói hivatásról”, in KÓKAY György, *Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában*, 142–143 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983); ZVARA, *Egy tudós hazafi Bécsben...*, 54.
- 19 Batsányi János és Görögék kapcsolatáról lásd KÓKAY György, „Batsányi János és az újságírás”, in KÓKAY György, *Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983), 126–136; HMNT (1789. december 4.): 594–595.
- 20 A másik kettő: 1) *Nagy Kegyelemű Hertzeg Hohenlohné Született Revitzky Bárány Asszonyhoz! 1790*. Helye: Miscell-1, 141–142, 147, ámbár szignált, de autográf volta kérdéses; 2) *Virág Benedeknek: ez a vers Serkentő válasz – Virág Benedeknek, 1789. Székesfejérvárra* címmel jelent meg; a kézirat eredetileg a Miscell-3-as kötetben volt, de ma már nincs meg, csak a tartalomjegyzék utal egykori meglétére.
- 21 Miscell-2. Nem autográf.
- 22 *Első folyóirataink, Magyar Museum*, 2. kötet, első negyed, kiad. DEBRECZENI Attila, Csokonai Könyvtár, Források: régi kortársaink 11, 284–285 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004); BATSÁNYI JÁNOS, *Összes művei: Versek*, 1. köt., kiad. KERESZTURY Dezső és TARNAI Andor (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1953).

B. a verset 1789-ben írta, talán a júliusi, vagy az okt. 5-i események hatására[.]”²³ A kismartoni kézirat címe mellett megjelölt időpont tisztázza ezt a kérdést, hiszen a vers címe alatt az év és a hónap is fel van tüntetve: *A Frantzia Országi változásokra – Julius végén 789.*

A másik költemény *Az európai hadakozásokra.*²⁴ A versnek több változata is ismert, s „Batsányinak azokhoz a műveihez tartozik, amelyeket javító kézzel újra és újra elővett”. A feltehetően első szöveget Kereszturyék Batsányi Aranka Györgyhöz írt levelei közt találták meg, egy, jegyzetként a vershez fűzött Herder-idézettel; az Aranka-hagyaték (kézirata K1)²⁵ jóval terjedelmesebb a vers mai formájánál, 44 helyett 76 sorból áll.²⁶

A Görögékhez beérkezett kézirat eddig egyik ismert változattal sem egyezik meg teljes mértékben. A legtöbb hasonlóságot a K1-gyel jelölt kézirattal mutat: a vers legelején itt is szerepel az a 14 sor (amit ugyan a kritikai kiadás készítői említenek, de nem közlik sem a főszövegben, sem a jegyzetanyagban),²⁷ majd jön az ismert 44 sor, végül még 18 sor, a legvégén pedig a Herder-idézet.

Az eltérések egyike magában a címben van, amely a kismartoni példányban eredetileg ez volt: *Az Egyiptomi Hadakozásokra (Juniushan 1792)* – Batsányi áthúzta az *Egyiptomi-t*, s fölé írta: *Európai*. Mivel a kritikai kiadás szerint a vers szinte közvetlenül kapcsolódik a lengyel eseményekhez, az esetleges egyiptomi történésekre pedig nem utal, így ez csak egy elírás lehet,²⁸ egy filológiai érdekesség. Továbbá a költemény szignált, vagyis a költő verse végére odaírta a nevét: „Batsányi János készítette.” (Mivel Batsányi János ezen versének egy újabb kéziratváltozatáról van szó, s a teljes 76 sor sehol sincs még kiadva, közleményünk 1. számú függelékében közreadjuk.)

23 BATSÁNYI, *Összes...*, 303.

24 Miscell-2. Autográf.

25 OSZK Quart. Hung. 1994, 103–104. f.

26 BATSÁNYI, *Összes...*, 350.

27 Az 1980-as években előkerült újabb változatban szintén szerepel: REISINGER János, „Batsányi János ismeretlen verskéziratai”, *Irodalomtudományi Közlemények* 88, 4. sz. (1984): 487–488.

28 Debreczeni Attilának köszönöm a tájékoztatást.

Az Európai Hadakozásokra
(Juniusban 1792.)

Somorá a Letkem. még alig derüle
Vig napom, & éj! újra homályba merüle. —
Szonyu jövődö! rémítő! képrépek!
Ah! mit bornak reánk a büs végerépek?
Mit pülhetnek e sok kínos küpfövések,
Türes villongások, sötös, veseregépek?
Fel-ered a Világ halálos álméből?
Ski-fejtendi magát polgai járméből?
Avagy, Szaradunknak örökös szifjára,
Le-döl a páradfag, most-ornelt áltára? —
Ily bizonytalanság kétése örvényében
Hánytatatik elmém méltó felelőmben!
Kebelembe folynek bánatom: ángjai,
Sörként zergni kerdenek lantomnak künjai! —

Új félvépek jönnek Éjnek Tengelyéről
Hogy el-ürreik Napunk, borongo Egerül. —
Fel-kelnek a Népek Békéig öléül,
Hogy egymást el-vegyék karájak földéről!
Mint a dühös medvék éhes barlangjokból,
Hgy mennék egymásra el-hagyott homnyokból,
Feres keléll szórván kegyetlen mehekakból,
Koporsót színlrak egész orfágakból! —
Tarmépedack ottya! ki a föld szívére
Helyhited a Embert, élet' ásvényére, —

Kis János (1770–1846) kézírata

A költő, író, evangélikus lelkésznek²⁹ már fiatal korában is megjelentek művei, ezek egyike az angoltól fordított *Herkules választása*.³⁰ A kéziratot³¹ Széchényi Ferenc titkára, Bárány Péter kérte el. Fel is olvasta azt az éppen Cenkre utazó grófnak, aki rögtön annak kinyomtatására gondolt. A kiadás ügyét természetesen Görög Demeter intézte, a költségeket pedig, természetesen, Széchényi állta; a példányokat megvásárolták, és a hazai latin iskolák igazgatóival a tanulók ösztönzésére kiosztották. A könyv árát Széchényi az ifjú teológushallgatónak utalta, aki ebből a pénzből fedezte göttingeni, majd jénai tanulmányait.³²

Az eredeti kézíraton még az látszik, hogy azt Kis János eredetileg Széchényi Ferencnek ajánlotta, de ő megkérte, hogy ne neki, hanem Lajos fiának címezze azt. Kis ezután áthúzta az eredeti szöveget, s újat írt Széchényi Lajosnak dedikálva. A gróf ezen kérését tulajdonképpen egyik szokásának is tekinthetjük, ugyanis többször is kérte az általa támogatott hálás szerzőktől, hogy nevét ne említsék, személyét ne dicsőítsék. Kovachich Márton Györgynek erről így írt 1798-ban: „Kikötöm, hogy az előszóban engem ne dicsőítsen; mert a dicséreteket, amelyek a gazdagságnak szólnak, ha az jó célra fordíttatik is, nem szenvedhetem.”³³

Révai Miklós (1750–1807) kézíratai

Révai Miklós és Görög Demeter több évtizedes ismeretsége³⁴ valószínűleg az 1780-as években kezdődhetett, amikor Révai is egyre többet járt Bécsben. Az ismeretéből barátság lett, s ennek szép bizonyítéka 1794-ben írt köszöntő verse,

29 Életére lásd OROSZ László, „Kis János”, in *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, főszerk. KÖSZEGHY Péter, 14 köt., 5:433–435 (Budapest: Balassi Kiadó, 2006).

30 LOWTH, *Herkules választása: Allegoriás költemény*, ford. KIS János (Bétsben: Hummel Dávid bet., 1791).

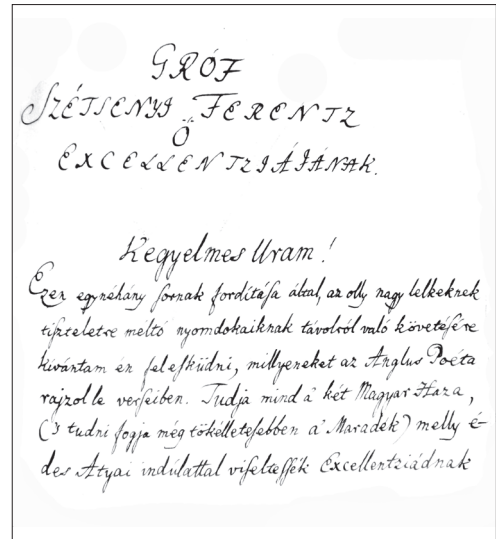
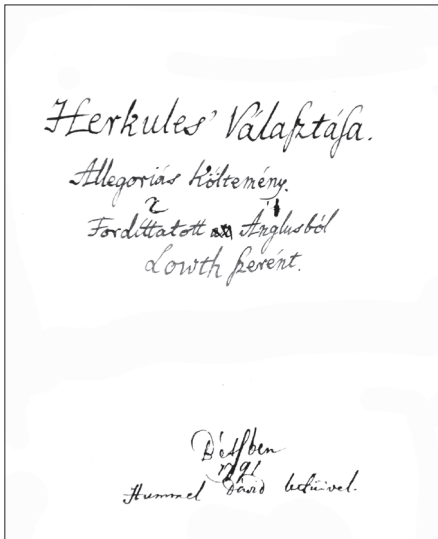
31 Miscell-3, 138–156.

32 *Berzsenyi Dániel művei – Kis János emlékezései*, kiad. OROSZ László, Magyar remekírók (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1985), 845, 875; DEÁK Eszter és ZVARA Edina, szerk., *Levélben értesítsen engem! Kortársak Széchényi Ferenc könyvtáralapításáról* (Budapest: OSZK–Kossuth Kiadó, 2012), 20.

33 FRAKNÓI Vilmos, *Gróf Széchényi Ferenc 1754–1820* (Budapest: Osiris, 2002), 198; DEÁK és ZVARA, *Levélben értesítsen...*, 54.

34 Kapcsolatukról újabban: ANTAL Alexandra, „A bécsi Magyar Hírmondó (1789–1803) programjának kapcsolódási pontjai más sajtóorgánumokkal”, *Irodalomismeret* 4. sz. (2018): 9–13.

2–3. kép. Kis János *Herkules választása* című művének kézirata

a *GÖRÖG DEMETERNEK*, igen kedves barátjának örvendetes neve napjára.³⁵
A vers egy változata Görög kéziratai között is fennmaradt.³⁶

Ennél sokkal izgalmasabb Révai Miklós tudós társaság-tervezetének egy korábban ismeretlen változata.³⁷ Az egyik legfontosabb eltérés, s egyben újdonság a korábbiakhoz képest, hogy míg az eddig ismert változatokban, a *Planum Collegium Societatis* fejezetben csak a tervezett társaság tisztségei voltak felsorolva (így például *Custos Bibliothecae*, *Inspector Typographiae*) az *N. N.* megjelöléssel, addig mostani kéziratunkból az is kiderül, hogy név szerint kik voltak a

35 CSAPLÁR Benedek, *Révai Miklós élete*, IV (Budapest: 1889), 143–144; ZVARA, *Egy tudós hazafi...*, 223–225.

36 Miscell-3, 7–10. A kéziratnak több másolata is létezik, így például az OSZK Kézirtatárában: Quart. Hung. 1310. 46–47r-v.

37 RÉVAI Miklós, *Planum erigendae eruditae societatis Hungaricae alterum elaboratius*, (Viennae: typ. Johannis Davidis Hummel, 1790) – Coll 1; *Candidati erigendae Eruditae Societatis Hungaricae et ratio facti in ea promovenda progressus* (Jaurini: typ. Josephi Streibig, 1791) – Coll. 2; Lásd még SZELESTEI N. László, „Révai Miklós Magyar Tudós Társaság-tervezetének egykorú magyar szövege”, *Magyar Könyvszemle* 114, 4. sz. (1998): 397–407; H. KAKUCSKA Mária, „Révai Miklós kézírásos Plánuma és Orczy József”, in *Historia Litteraria a XVII. században*, szerk. CSÖRSZ RUMEN István, HEGEDÜS Béla és TÜSKÉS Gábor, *Irodalomtudomány és kritika, Tanulmányok*, 459–475 (Budapest: Universitas, 2006); THIMÁR Attila, *Hős és áldozat: Révai Miklós és a klasszikus századforduló irodalomtörténete*, *Historia litteraria* 22 (Budapest: Universitas Kiadó, 2007).

jelöltek ezekre a posztokra.³⁸ Továbbá a *Candidati* részben felsorolt tagjelöltek névsora is több helyen kiegészül, illetve módosul. Révai latin nyelvű tervezetében természetesen Görög Demeter nevét (aki ekkor „junioris comitis Kollonich domesticus morum, studiorumque praefectus, et scribendorum Eventuum Bellicorum Socius Viennae”) is megtaláljuk.³⁹ Görög érdemei között megemlíti, hogy „cselekvően támogatta a nyelvművelő társaság eszméjét”.⁴⁰ Ezen kézirat sem véletlenül került éppen Görög Demeterhez, hiszen mindketten elkötelezett hívei voltak egy Magyar Tudós Társaság felállításának. Közös erőfeszítésük egyik legfontosabb eredménye pedig Bessenyei György *Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék* című programiratának kiadása volt.⁴¹

*Trenk Frigyes (1726–1794) kéziratai*⁴²

Nem tudni, hogy Trenk személyesen találkozott-e Görög Demeterékkal, a *Hadi Történetekből* azonban kiderül, hogy a lapszerkesztők ismerték írásait.⁴³ Tudósítottak „emlékezetre méltó életének históriájá”-nak megjelenéséről,⁴⁴ és többször írtak az idős kalandor ügyeiről. Utoljára haláláról számoltak be: „Robespierre előtt nem sokkal, órákkal feküdte ki bajos pályáját a párizsi guillotinton ama mind történeteiről, mind munkáiról igen elhíresedett, és már életének 70-dik esztendejét számlált báró Trenk.”⁴⁵

A szélhámosként és egyben a szabadság mártírjaként⁴⁶ is ismert Friedrich Freiherr von der Trenck leginkább antiklerikális röpiratairól volt ismert. A *Dichter Gedanken in Ungarn für die Ausbreitung der Wahrheit* című írása az 1790-ben megjelent politikai röpiratainak egyike. Ez már a Trenk írásainak terjesztését eltiltó rendelkezés után jelent meg, s így egyetlen könyvtáros sem hirdet-

38 ZVARA, „Révai Miklós tudóstársaság-tervezetének újabb kézírata...”, 600–609.

39 Uo., 606, 608.

40 Idézi: KÓKAY György, „Az első magyar újságok és az akadémiai törekvések”, *Magyar Könyvszemle* 97, 1–2. sz. (1981): 39.

41 THIMÁR, *Hős és áldozat...*, 98; FEDERMAYER István, *Révai Miklós élete és munkássága* (Győr: Révai Miklós Gimnázium, 2000), 61; MOLNÁR, *Görög Demeter...*, 50–52.

42 ZVARA, „Trenk Frigyes...”, 265–282.

43 HMNT (1790. január 29.): 121.

44 HMNT (1790. április 27.): 543.

45 *Magyar Hírmondó* (A továbbiakban: MH) (1794. augusztus 15.): 227–228.

46 E jelzőkkel Walter Grab találóan mutat rá Trenk ellentmondásos személyiségére. Vö. Walter GRAB, *Friedrich Freiherr von der Trenck: Hochstapler und Freiheitsmartyrer und andere Studien zur Revolutions- und Literaturgeschichte* (Kronberg: Scriptor Verlag, 1977).

te.⁴⁷ Trenk, mint oly sok írását, ezt is szerette volna magyarul kiadatni. A fordítás ugyan elkészült *Báró Trenck Fridriknek Poétai Gondolatai Magyar-országban, az Igasságnak Ki-terjesztésére* címmel,⁴⁸ de arra 1791. április 14-én Szekeres Sándor cenzor a „Non admittitur impressis” megjegyzést írta.⁴⁹ A hírlapszerkesztők, Görög Demeter és Kerekes Sámuel ezt sem ad(hat)ták ki, ahogy több más, politikailag kényes iratot, például Mikes Kelemen *Törökországi leveleit* sem.⁵⁰

A fenti röpiraton kívül Trenknek még egy kézírata létezik Kismartonban, *Az álorcábúl levetkezett pap*;⁵¹ ez a *Poétai gondolatokkal* ellentétben, egy kis címváltoztatással ugyan, de nyomtatásban is megjelent *Az álorcából kibújtatott pap...* (H. n., 1790)⁵² címmel.

Verseghy Ferenc (1757–1822) kéziratai

Verseghy és Görög Demeter kapcsolata több évtizedes lehetett,⁵³ a bécsi magyar társasággal már 1790 előtt is kapcsolatban állhatott. Habár egymásnak írt levelek nem ismertek, de 1820-ban Verseghy Horváth Jánosnak címzett levelében „régí szíves jó barátomnak” nevezi a bécsi irodalomszervezőt.⁵⁴ Görögék segít-

47 WIX Györgyné, „Trenk Frigyes 1790. évi politikai röpiratai”, *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* (1976–1977): 14. tétel, 157.

48 Nem tudjuk, ki fordította le. Trenk elbeszélő költeményét, *A macedóniai vitézt* (H. n., 1790) a magyar jakobinus mozgalom egyik vezetője, Laczkovics János, a kalandor regényes önéletrajzát pedig Ungi Pál, a *Magyar Kurír* segédszerkesztője ültette magyar nyelvre. Továbbá Kazinczy Ferenc könyvtárából ismert egy példánya a *Szerencsétetés a magyarokhoz* című művének, amelynek címlapjára saját kezével jegyezte föl, hogy az Verseghy Ferenc fordítása. Kazinczynek ebből a műből egy másik fordítása is volt, melyet Sároy Szabó Sándor készített, s az *Orpheusban* meg is jelentetett. Vö. JAKOB Károly, „Trenck Glückwunsch an die Ungarn c. költeményének magyar fordításai”, *Irodalomtudományi Közlemények* 38, 1–2. sz. (1928): 118; *Első folyóirataink, Orpheus*, kiad. DEBRECZENI Attila, Csokonai Könyvtár: Források 7, 156–160 (Debrecen: Debreceni Egyetem–Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001), 487. – Helye: Miscell-1, 121–140.

49 „Trenck Frigyes báró és a magyar könyvvizsgáló hivatalról”, in MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR Edit, kiad., *Megbíráltak és bírálók: a cenzúrahivatal aktáiból (1780–1867)*, Nemzeti könyvtár (Budapest: Gondolat, 1985), 72–80.

50 HOPP Lajos, „A Törökországi Levelek első kiadása”, *Magyar Könyvszemle* 111, 1. sz. (1995): 38–40. Miscell-1, 105–119.

52 SZAITZ Leó ellenirata: *Der entlarvte Trenk* (Pest: 1790). Zimmer III. Kasten I. Regal 6. Schachtel: Miscellanea XV. Nr. 10519; Trenk viszontválasza: *Antwort an den elenden Entlarver des Trencks* (Pest: 1790). Uo., Nr. 10578.

53 DEME Zoltán, *Verseghy könyvtára*, Irodalomtörténeti Füzetek 113 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985), 26; VERSEGHY Ferenc, *Levelezése*, kiad. DONCSECZ Etelka, Magyar Írók Levelezése (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2019), 875.

54 „Verseghy Ferenc Horváth Jánosnak, h. n., 1820. szeptember 22.”, in VERSEGHY, *Levelezése*, 311, Nr. 153.

hették Millot-fordítása és a muzsikáról írt értekezésének megjelentetését, s írásai rendszeresen megjelentek a *Hadi Tudósítások* és a *Magyar Hírmondó* lapjain, valamint hírt adtak készülő és új munkáiról is.⁵⁵

Verseghy Ferencnek öt kézirata van Kismartonban, ezek közül három ismert és kiadott: *A' Budai Magyar Theátrum oszlani készül*,⁵⁶ *a Rövid felelet a Személyi Gyalázásokra*⁵⁷ és *a VI ÁRIA A Magyarok' gyönyörködtetés're. Egy rövid Értekezéssel a' Musikáról*.⁵⁸

Kiadatlan viszont *A' Földnek még most is tüzet okádó Hegyeiről, és a' Planétáknak a' Napból, a' Holdaknak pedig a' Planétákból, mint annyi Vulkánus gyüleményekből való származásáról*.⁵⁹ A szöveg elején Verseghy magyarázatot is ad, miért írta meg ezen értekezését:

Azon tudománybéli jegyzések, mellyek a' Magyar Hírmondónak N és Q árkusaiban⁶⁰ Mátra' hegyéről olvastatnak, arra határoztak engemet, hogy a' tiszta Magyaroknak gyönyörködtetésére a' Földnek még most is tüzet okádó hegyeiről, és a' legsükekeresebb Természetvisgálókknak ama' vélekedéséről, melly a' Napot és a' hozzá hasonló Tsillagokat mendeddig égő, a' Planétákat pedig és a' Holdakat elaludtt Vulkánus gyüleményeknek tarttja, rövid tudósítást adgyak[.]

A Verseghy-bibliográfia ugyan nem ismeri ezt a vulkános írást, de tulajdonképpen teljesen illeszkedik az 1790-es évek fiziko-teológiai költeményeihez. A téma ekkoriban Verseghyt kifejezetten érdekelhette, hiszen több versében is felbuk-

55 Uo., 875.

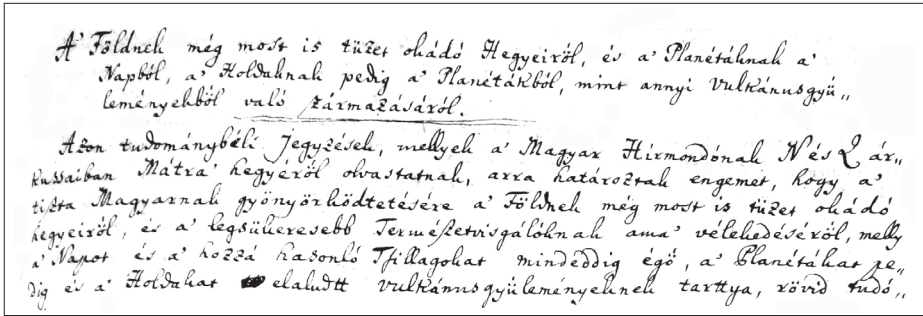
56 Kiad. MH (1792. október 5.): 523–524; *Színházi hírek 1780–1803: A Magyar Hírmondó, a Hadi és Más Nevezetes Történetek és a Bécsi Magyar Hírmondó tudósításai*, vál. WELLMANN Nóra, Színház-történeti Könyvtár 13 (Budapest: [k. n.], 1982), 108–109, Nr. 167.

57 MERÉNYI Lajos, „Verseghy védekezése Szeitz és Alexovits ellen”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 2, 1. sz. (1892): 112–114; Lásd még DONCSECZ Etelka, „Verseghy Ferenc retractatiója: Dokumentumok a Millot-fordításhoz fűzött »Értekezések« visszavonásáról”, *Sic itur ad astra* 20, 59. sz. (2009): 201–251.

58 VERSEGHY Ferenc, kiad., „Rövid értekezések a' Musikáról, VI. Énekekkel, Bétsben”, *Magyar Hírmondó* (1791); „Laura”, *Magyar Museum* 2. köt., 4. negyed, 472; „Thirzis' sírja felett”, *Magyar Museum* 2. köt., 4. negyed, 473; „A' Ne-felejts”, *Orpheus* II. (1790): 125; *Verseghy Ferencz kisebb költeményei*, kiad. CSÁSZÁR Elemér és MADARÁSZ Flóris, Régi magyar könyvtár 24 (Budapest: Franklin, 1910) – Hasonmás kiad. (Szolnok: Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1972); VERSEGHY Ferenc, *Összes költeményei*, kritikai kiadás, kiad. HOVÁNSZKI Mária, RMKT XVIII. század (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2020) – (megjelenés előtt) Hovánszki Máriának köszönöm az adatokat.

59 Miscell-3, 165–171.

60 MH (1792. augusztus 14.): 88, 242–243.

7. kép. Verseghy Ferenc: *A' Földnek még most is tüzet okádó hegyeiről...* című értekezésének kézirata

kan (lásd például *A' Teremtésről*), mint a newtoniánus világmodell egyik képe. (A szöveget lásd a 2. számú függelékben.)

Verseghy az értekezésében több szerzőre is utal, illetve hivatkozik, ezek azonban nincsenek az ismert könyvjegyzékein.⁶¹ Az 1810-es összeíráson ugyan szerepel a *Geographi* szak, de ez sajnos már nem ismert, elveszett. Szóba jön még az a lehetőség, hogy mecénásai, ismerősei könyvgyűjteményeit használta, például Marczibányi Istvánét, Szapáry Jánosét, Almásy Pálét.⁶²

Verseghy Ferenc több írásában is foglalkozott nagy terve, egy új katolikus bibliafordítás elkészítésével.⁶³ A Bibliával kapcsolatos véleményét tisztázandó ta-

61 GÁLOS Rezső, „Verseghy Ferenc könyvtára 1810-ben”, *Győri Szemle* 3 (1932): 294–303; DEME Zoltán, *Verseghy könyvtára*, Irodalomtörténeti Füzetek 113 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985); s lásd ebben a kötetben DONCSEZ Etelka *Verseghy Ferenc könyvtárjai* című tanulmányát.

62 Doncsez Etelka szíves közlése, köszönöm neki.

63 A témáról lásd SZÖRÉNYI László, „Verseghy Ferenc Káldi-féle bibliafordításáról írott értekezésének tudomány- és művelődéstörténeti vonatkozásai”, in *In memoriam Verseghy Ferenc 3: Emlékkönyv a Szolnokon 1987. március 27–28-án lezajlott anyanyelv beti országos megnyitó és Verseghy-tudományos ülésszak anyagából*, szerk. SZURMAY Ernő, 70–81 (Szolnok: Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1988); SZÖRÉNYI László, „Verseghy értekezése a Káldi-féle bibliafordításról”, in SZÖRÉNYI László, *Memoria Hungarorum: Tanulmányok a régi magyar irodalomról*, 157–164 (Budapest: Balassi Kiadó, 1996); HOVÁNSZKI Mária, „Verseghy Ferenc szabad és szoros zsoltárfordításai, avagy az érzékeny poéta a tudós eruditio szorításában”, *Irodalomtudományi Közlemények* 120, 6. sz. (2016): 729–747; DONCSEZ Etelka, „Patronátus és promóció: Verseghy Ferenc és Pyrker János László levelezése”, in *In memoriam Verseghy Ferenc: Emlékkönyv a Szolnokon 2017. április 3-4-én rendezett tudományos konferencia anyagából*, szerk. DONCSEZ Etelka és LENGYEL Réka, 21–32 (Szolnok: Verseghy Ferenc Könyvtár és Közművelődési Intézmény, 2018), 26.

nulmányát eredetileg magyarul írta meg,⁶⁴ de latin fordításban jelent meg 1822-ben, a *Dissertatio de versione Hungarica Scripturae Sacrae* bevezetőjeként.⁶⁵

A kismartoni Esterházy-könyvtárban Verseghy Ferencnek egy ismeretlen, he-xameterekben íródott fordításrészlete található: *Jób' könyvének eleje, próba gyanánt a' zsidóbuól kötött magyarsággal fordítva*,⁶⁶ Jób' könyvének a legeleje, az első könyv 1–22. verse. Mindkét kézirat szignálatlan, a jellegzetes íráskép alapján mégis könnyen azonosíthatjuk, hogy azok Verseghy Ferenc írásai. (A szöveget lásd a 3. számú függelékben.)⁶⁷ Bár datálatlanok, keletkezési idejüket nagyjából meg tudjuk határozni: a *Hadi Tudósítások* indulása, azaz 1789 és 1794 között íródhattak. Hogy ezen próbafordítás az 1790-es években készülhetett, alátámaszthatja az is, hogy a kassai *Magyar Museum*ban ekkor (1788–1792) több, különböző versformájú zsoltárparafraízis is megjelent. Elképzelhető, hogy ezek kapcsán készítette el Verseghy is saját próbálkozását (talán éppen Görög Demeter biztatására) – de nyomtatásban sosem jelent meg, talán az életében bekövetkezett események miatt.

1794 ugyanis Verseghy Ferenc letartóztatásának éve. Nem végezték ki, de több év börtönbüntetést kapott, ráadásul a Martinovics-perben elítéltek közül neki kellett a leghosszabb ideig, nyolc évig (1795-től 1803-ig) börtönben ülnie.⁶⁸ Az ügyében hozott ítélet csak két verset emelt ki, ezek egyike a *Marseillaise*. Emblematikus versről van szó, amelynek „ha birtoklása ugyan nem, magyar nyelvre ültetése azonban akár fővesztéssel” is járhatott volna,⁶⁹ hiszen Hajnóczy József kérésére a *Marseillaise*-t Verseghy Ferenc fordította le magyar nyelvre.⁷⁰

64 A műnek több kézirata is van, többek között az OSZK-ban: Quart. Lat. 3250.

65 A szolnoki kötetben a latin nyelvű verzió magyar (vissza)fordítása olvasható (holott azt eredetileg Verseghy magyarul írta meg): VERSEGHY Ferenc, *Értekezés a Szentírás magyar fordításáról*, szerk. SZURMAY Ernő, tan. SZÖRÉNYI László (Szolnok: Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1987), 1–25.

66 Miscell-1, 205–207.

67 Lásd még VERSEGHY, *Összes költeményei...*

68 DONCSE CZ Etelka, „»mert lelkeinket a' múlt szerencsétlenség örökre összekötö«: Verseghy Ferenc és fogolytársai kapcsolata a szabadulás után”, *Irodalomismeret* 3 sz. (2016): 9.

69 Uo., 8–9; „Verseghy Ferenc felségsértési és hűtlenségi perének perjegyzőkönyve. Buda, 1795. február – május” in *A magyar jakobinusok iratai II: A magyar jakobinusok elleni hűtlenségi és felségsértési per iratai*, kiad. BENDA Kálmán, Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai, 629–630 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1952).

70 DONCSE CZ, „»mert lelkeinket a' múlt...”, 5–6; TARNAI Andor, „Verseghy Marseillaise-fordítása”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 70, 3–4. sz. (1966): 409–423; BENDA Kálmán, „Még egyszer Verseghy Marseillaise fordításáról”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 72, 6. sz. (1968): 677–679. A Verseghy-féle változat kiadása: *Ça ira: A francia forradalom dalai 1789–1795*, szerk. Gerd SEMMER, ford. FODOR András és mások, a prózai részeket ford. LAKITS Pál (Budapest: Európa Kiadó, 1960), 82; VERSEGHY Ferenc, *Összes költeményei...*

A Kismartonban lévő anyag kapcsán jegyezném meg, hogy itt is van két, a francia forradalomhoz köthető vers. Az egyik *La Carmagnole ou Marche des Marseillois*.⁷¹ A címet és a szöveget olvasva azonban ez a költemény két népszerű francia forradalmi dalra utal,⁷² hiszen itt igazából a Benda Kálmán-féle kiadott *Marseillaise* sorait olvashatjuk apró eltérésekkel,⁷³ nem pedig a piemontit. A másik a latin nyelvű, 12 versszakos: *Ode Ad Hungaros A. 1794i juxta modulum Allons Enfans de la Patriae*.⁷⁴ Ugyan ez utóbbi sem Verseyhy Ferenc kézírásával íródott, a címe a Verseyhy által fordított, magyar nyelvű változatra utal: *Ad Ungaros, veros patriae cives juxta modulamen: Allons enfans de la Patrie*.⁷⁵

A *Marseillaise* fordításával mind Verseyhy Ferenc, mind Batsányi János foglalkozott; mindkettőjüknek több kézirata maradt meg a Görög-könyvtárban – így talán nem teljesen kizárt, hogy a két forradalmi vers valamelyikük kézíratos anyagához kapcsolódik. Megjelentetésük természetesen nem volt lehetséges, Görögék nem vállalhatták annak kockázatát, hogy bármelyiküket is ezen kéziratok vagy a kiadás miatt bebörtönözzék, lapjukat pedig megszüntessék.

Az ismertebb írók közül megemlíthetjük még Baróti Szabó Dávidot, Martynovics Ignácot, Pálóczi Horváth Ádámot, Kovásznai Sándort, Tessedik Sámuel, de megtaláljuk többek között Agits István, Asbóth János (1768–1823: a Georikon igazgatója Keszthelyen), Bajtay Antal (1717–1775: a bécsi Theresianum oktatója, József trónörökös történelem tanára, erdélyi püspök), Bálintt János (jogász Kolozsvárott (?)), Beke Márton (körmöcbányai tanár), Bertits Ferenc (1766–1793: pécsi növendék pap, majd plébános a pécsi egyházmegyében), Bukovecz (Káts) István (†1812: egyházi és poétikai író, nagyváradi akadémiai tanár, várad-velencei plébános), Döme Károly (1768–1845: izsai plébános, majd pozsonyi kanonok), Döry Gábor (jobbaházi: pécsi, és szentlőrinci plébános, esperes), Horváth János (a Pesti Magyar Társaság rendes nevendék tagja), Kömlei János (1756–1802: református lelkész Beregszászon, Munkácson; a bécsi *Magyar Hirmondó* szerkesztője), Kreskay Imre (1748–1809: pálos rendi szerzetes,

71 Helye: Miscell-1, 201–203.

72 *Carmagnole*: 1792-ben írt forradalmi táncdal, szerzője ismeretlen, akárcsak a piemonti Carmagnole városhoz fűződő kapcsolata. Valószínűleg a marseille-i nemzetőrök népszerűsítették Párizsban. A *Marseillaise*-t Jean-Claude Rouger de Lisle kapitány írta 1792-ben a Strasbourgban állomásozó hadseregnek. A francia fővárosban a marseilles-i önkéntesek terjesztették. Vö. HAHNER Péter, *A nagy francia forradalom kisenciklopédiája* (Budapest: Minerva, 1989), 40, 112, 180.

73 „A Marseillaise latin, magyar, német és szlovák fordítása: 1794 tavasza” in *A magyar jakobinusok iratai I.: A magyar jakobinus mozgalom iratai*, kiad. BENDA Kálmán, Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai, 1047–1048 (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1957).

74 Miscell-2.

75 „A Marseillaise latin, magyar, német és szlovák fordítása...”, 1052.

költő, a Hazafiúi Magyar Társaság egyik kezdeményezője), Nagy János (1732–1803: szanyi plébános, versszerző), Németh László (1770–1806: író, fordító, a statisztika jeles képviselője, a Soproni Magyar Társaság egyik megalapítója), Potyondi Ferenc (soproni tanuló a Veszprém vármegyei Takácsiból), Simonchich Ince (1750–1807: piarista tanár) írásait, valamint több név nélkül szereplő közleményt is. Ezen kéziratok feldolgozása folyamatban van.

Függelék

1.

Az E<gyiptomi>urópai Hadakozásokra (Juniusban 1792.)

[Autográf, Batsányi János]

Szomorú a' Lelkem, még alig derüle
Víg napom, 's ím'! újra homályba merüle. –
Iszonyú jövendő! rémítő képzések!
Ah! mit hoznak reánk a' bús végezések?
Mit szülhetnek e' sok kínos küszködések,
Tüzes villongások, dühös vérengzések?
Fel-ébred a' Világ halálos álmából?
'S ki fejtendi magát szolgálai jármából?
Avagy, Századunknak örökös tsúfjára,
Le-dől a' szadadság' [!] most-emelt óltára? –
Illy bizonytalanság' kétes örvényében
Hányattatik elmém méltó félelmében!
Kebelembe folynak bánatom' árjai,
'S önként zengni kezdnek lantomnak húrjai! –

Új szélvészek jőnek Éjszak Tengelyéről
Hogy el-űzzék Napunk', borongo Egéről. –
Fel-kelnek a' Népek Bekesség öléről,
Hogy egymást el-verjék hazájok földéről!

Mint a' dühös medvék éhes barlangjokból,
 Ugy mennek egymásra el-hagyott honnyokból,
 'S ezer halált szórván kegyetlen markokból,
 Koporsót tsinálnak egész Országokból! –

Természetnek Attya! ki e' föld színére
 Helyheztéd az Embert, élet' ösvén[n]yére,⁷⁶ –
 'S tsak az egy szeretet' édes érzésére
 Gyúlasztván, botsáttád szabad <tettszé> tetszésére:

Mitsoda végzések zavarták ügyünket
 Városokra osztván nyomorult Nemünket?
 Azért gyűjtöttek-e egyyüvé bennünket,
 Hogy itten bővebben oszthassuk vérünket? –

Míg ki nem költözött erdők homályából,
 Vétkezett az Ember szokott <vag> vadságából, –
 De, ha-mi gonoszt tett tudatlanságából,
 Leg-alább nem tette el-szántt szándékából:

Most föbb ditsősségét abban helyhezteti,
 Ha gyilkos fegyverét vérben feresztheti!
 Mert, Ember-társait ha böven vesztheti,
 A' meg-bódult Világ Vitéznek hirdeti! –

Büszke, gyarló Ember! – hová visz vakságod!
 Miként bitangolod ditső méltóságod! –
 Abban lehet-e hát minden boldogságod,
 Hogy-ha vérségidet sír-halomba vágod?

Tudgyad, oh balgatag! hogy az ész' mivében
 Van érdem, 's a' szivnek munkás erköltsében, –
 Vitézség, a' Haza' serény védelmében,
 Nem a' győző karban, nem a' vad elmében. –

76 Az *ösvényére* szóban az *n* fölött vízszintes vonal jelzi a kettőzést.

Tsalatkozott Népek' fel-lázzadt Vezéri!
 Ti-miattatok foly ennyi ember' véri!
 De oh! lesz olly idő, melly azt vissza-kéri,
 Ha az élet' Ura munkátokat méri!

Nints Isten? – nints, a' ki vigyázna reátok,
 Dühös vakságtokban tán azt gondollyátok?
 Nem dőlhet-le porba, mint-hogy nints bírátok,
 Nemzetek' átkával terhelt koronátok?

Hah! hogy-ha érttze vált kegyetlen szívetek,
 'S nints emberi érzés már többé bennetek: –
 Tekéntsetek-körül, vakok! 's reszkessetek;
 Nem állhat már soká meg-rendült széketek!

Így önté-ki szívem méltó fájdalmait,
 Így zengeté Múzsám lantjának húrjait,
 Midőn egyszer-'s-mind ím' e' szörnyű hír jöve,
 'S ugy tsapa-le reám mint az Ég' mennyköve:
 Hogy <az> a' Természetnek ama' fő-remeke,
 Királyok' példája, Ditsősség' gyermeke,
 „Staniszló- Népének újra-szülő Attya –
 „Két Erőszakosnak léve áldozattya!
 „Egyik el-álatván tsapodár szavával,
 „Másik új rabságra veté, országával! „ –
 Oh, Emberi Nemzet' egy méltó bálvánnya,
 Szabadság! Egeknek leg-szebb adománnya!
 Oh Hazám! – –
 Oh Népek! mi lessz belőletek?
 Hát így játszhatnak-e mindenkor véletek?
 Így játszassanaké leg-főbb kintsetekkel?
 'S tí Egek! hát tí ezt tűrve néznétek-el?
 Hah! nem változhatik a' Természet' rendi;
 Illy bűn a' büntetést el nem kerülendi! – *)

*) Auf Regenten und Staaten hat die Natur nicht gerechnet; sondern auf das Wohlsyn der Menschen in ihren Reichen. Jene büßen ihre Frevel und Unvernunft langsamer, als sie der Einzelne büsset, – – zuletzt aber büsset es der Staat und sie mit desto gefährlicherm Sturze. In alle diesem zeigen sich die Gesetze der Wiedervergeltung nicht anders, als die Gesetze der Bewegung bey dem Stoss des kleinsten physischen Körpers, und der höchste Regent Europa's bleibt dem Naturgezetzen den Menschengeschlechts sowohl unterworfen, als der Geringste seines Volkes. Sein Stand verband ihn bloss, ein Haushalter diezer Naturgezetze zu seyn, und bey seiner Macht, die er nur durch andere Menschen hat, auch für andere Menschen ein weiser und gütiger Menschengott zu werden. – Vernunft und Billigkeit allein dauern; da Unsinn und Thorheit sich und die Erde verwüsten. – Herder, im 3ter Th. seiner Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit.⁷⁷

Batsányi János készítette.

2.

A' Földnek még most is tüzet okádó hegyeiről, és a' Planétáknak a' napból, a' Holdaknak pedig a' Planétákból, mint annyi Vulkánus gyüleményekből való származásáról.

[Autográf, Verseghy Ferenc]

Azon tudománybéli jegyzések, mellyek a' Magyar Hírmondónak N és Q árkussaiban⁷⁸ Mátra' hegyéről olvastatnak, arra határoztak engemet, hogy a' tiszta Magyarnek gyönyörködtetésére a' Földnek még most is tüzet okádó hegyeiről, és a' legsükeirebb Természetviszálóknak ama' vélekedéséről, melly a' Napot és a' hozzá hasonló Tsillagokat mindeddig égő, a' Planétákat pedig és a' Holdakat <...> elaludtt Vulkánus gyüleményeknek tarttya, rövid tudósítást adgyak.

Az égő hegyeknek gyomraiban a' kénkövönn, és a' földszurkonn kívül mind olyan szerek fekszenek, mellyek a' föld alatt megírhatatlan hathatosságú tüzet táplálhatnak; egy olyan tüzet, melly sokkal erőszakosabb jelenéseket okoz, mint a' puskapor, és még maga a' mennyei tűz is; egy olyan tüzet, <...> mellytől az emberek, valahányszor látták, elszörnyedtek, <...> [utólag beszúrva:] s melly által egy-néhány tartományok és városok egészen elpusztultak. Az égő hegyet egy olyan iszonyú nagyságú ágyúhoz lehet hasonlítani, mellynek szája' környéke több mint

77 Johann Gottfried von HERDER, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (Riga–Leipzig: Johann Friedrich Hartknoch, 1790).

78 MH (1792. augusztus 14.): 88, 242–243.

fél frantzia mértfölddel és így majd nem nyoltzezer lábnyi kerülettel felér. Ezen írtóztató nyílás magos lángokat és füstörvényeket, szurokból, kénkőből és olvadtott értzből álló patakokat, és föllegek gyanánt felemelkedő hamut és köveket okádik. Sokszor olly iszonyatos nagyságú kösziklákat, mellyeket helyeikből talán az egész emberi nemzet ki nem mozdíthatna, a' meghevültt égenn keresztül több mértföldnyire elhagyít. A' kiokádott égő, megolvadt, és mésszé vagy üveggé váltt szereknek sokasága olly kimondhatatlanul nagy, hogy azoktól sokszor egész városok és erdők eltemettetnek, egész mezők majd hétszáz lábnyi magosságra beboríttatnak, sőt, ha némellykor egymásra tornyosodnak, egész halmok és hegyek formálatnak. Ezen tűznek ereje olly hathatós, és kiomlása olly erőszakos, hogy attól a' hasonló hölkölésnek, (repercussio, reactio) avvagy a' viszontag való taszításoknak segedelmével iszonyú mozgulások okoztatna, mellyek a' Földgolyóbist megrezzentik, a' tengert felháboríttják, a' hegyeket elsüllyesztik, a' messze fekvő városokat és erős épületeket rakásra döjtik.

Azelőtt ezen égő hegyeket némelly Könyvszerzők a' Föld' közepében lévő tűzek' lélekzóinek, a' köz emberek pedig, mivel az iszonyodás a' félelmet, ez pedig a' babonát szokta szülni, a' pokol' torkának tartották. De az illyen Physica már kiavúlt, és az égő hegyeknek jelenése nem egyéb előttünk, ropogásnál, tűznél és füstnél. Ha valamellyik hegyben kénkőből, szurokból, és egyébféle éghető szerekből álló erek, egyszersmind pedig olly értzek és kavitsok találattanak, mellyek könnyen megveteredhetnek, és a' levegőnek vagy nedvességnek ereje által meg is veterednek, avagy közönségesebben szóllván, megporhonyósodnak; mihelyt egyszer vagy önnként vagy külső okok által tüzet fognak, annál nagyobb erőszakkal ütnek ki, mennyivel nagyobb a' hegyben az efféle szereknek sokasága. Ebből áll, a' mint már most a' Természetvizsgáló az égő hegynek tűzokádásánál gondol, mellyet kitsinyben még elő is állíthat, hogyha kénkövet értzporral ösze vegyít, és a' földbe bizonyos mélységre elássa; holott ezen vegyíték önnként felforr, meggyúl, és a' mit a' Földben maga körül talál, ropogások között felhagyíttya.

Az európai vulkánusok, mellyek minállunk leghíresebbek, hárman vagynak: Etna tudnillik Szitzíliában, Hekla Izlandiában, és Vezúvius Nápoly mellett Olaszországban.

Etnának lángolását és füstölgését már Málta szigetében hatvan mértföldnyire láthatni. Mindúntalan füstölög ugyan, de lángokat és egyébféle szereket csak némellykor hány. Azon okádása, melly 1537 esztendőben történt iszonyú földindulást okozott, melly tizenkét napig tartván, és számtalan épületeket rakásra döjtván, egész Szitzíliát elrémítette. A' Földnek rezzenései meg nem szüntek mindaddig, míg a' hegyenn új nyílás nem történt, mellynek lángjai a' hegy körül öt mértföldnyire mindeneket elpusztítottak. A' hamu és pörnye olly sok volt, és olly erő-

szakkal vettetett ki, hogy egész Olaszországig elszállott, és még a' Sztizíliától messze úszó hajóknak is veszedelmet okozott. Új torkolatok nyíltak ezen vulkánnon 1650 és 1669 esztendőkbén is. Most tsak két fő nyílása vagyón, mellyeknek egyyike sokkal szűkebb a' másikanál. Mind a' kettő szüntelen füstölög; de tüzet tsak az okádásnak üdején hánynak. Hatvanezer lépésnyire is találtnak a' hegy körül kövek, mellyek a' tűznek ereje által elhagyítottak. Azon földindulás, mellyet e' hegynek 1683 esztendőbéli erőszakos megnyílása okozott, egész Karanea várossát elpusztította, és abban több mint hatvanezer embert eltemetett, azokon kívül, a' kik más helységekben nyomorúltúl elvesztek. Etnának gyúladásait, mellynek gyökere száz olasz mértföldnyi kerületből áll, Farelli⁷⁹ legbővebben megírta.

Hekla Izlandiában már emlékezheterlen üdöktől fogva ég. Jóllehet jég, hó, és fagyos vidékek között feküdgjön, okádásai még is olly iszonyatosak, mint akármellyik délszaki vulkánusé, és a' kiokádott szerek olly magosan körülötte, hogy hatvannyoltz lábnyira kell az embernek ásní, míg azon várasnak nyomdokira és romladékira juthat, melly ezen szerek alatt valaha eltemettetett. Okádékai sok hamuból, pörnyéből, tajtékkövekből (pumex, Zumstain), és sokszor, ammint mondgyák, forró vízből is állanak. Hat mértföldnyire körülötte senki sem lakhatik, és a' kénkóves szaggal egész Izlandia teli van. Történeteit Dithmár Blefken legbővebben megírta.⁸⁰

Vezúviusról azt állítyák a' Történetírók, hogy legelőször Titus Vespasianusnak és Flavius Domitianusnak hetedik consulatussok alatt gyúlt meg. Mihelyt a' teteje felhasadt, olly sok köveket és kősziklákat, azután pedig tüzet és lángokat hányt, hogy két szomszéd váras legottan porrá egett, a' gőztől pedig az ég és a' nap egészen elsetétedett. Plinius, a' ki e' gyúladást közelebből akará nézni, a' füstben fúlt meg, ammint az ifjabbik Plinius Tacitushoz írja. Dio Cassius azt bizonyítyta, hogy ezen alkalmatossággal a' kénkőszag és a' pörnye egész Romáig, sőt még a' földközi tengerenn által (mediterraneum) egész Afrikáig és Egyiptomig elterjedett. Az egyyik váras, melly az égő Vezúviusnak okádékaitól eltemettetett, Heraklea volt, melly az újjabb üdökbén a' hatvan lábnyi mélységű szerek alatt, mellyeknek színe üdövel termékeny földde változott vala, ismét feltaláltatott. Igen hihető, hogy Nápoly várasa is éghető értzekkel tellyes odvakonn fekszik, mivel úgy látszik, hogy Vezúvius és Szalfatara, mellyek között e' váras állt, titkos ürességek által öszve kaptolatnak.

79 Tommaso Fazello (1498–1570) itáliai domonkos történetíró (a nevét sokszor tévesen Farellinek írták a Fazelli helyett), a szicíliai történelem atyjaként ismert. Műve: *De Rebus Siculis Decades Duae* (Palermo, 1558). Verseghy nem eredetiben olvasta Fazello művét, hanem Buffon *Allgemeine Naturgeschichte*t idézi.

80 Dithmar BLEFKEN, *Islandia, Sive Populorum et mirabilium quae in ea Insula reperiuntur Accvrorior Descriptio Cui de Gronlandia sub finem quaedam adiecta* (Leiden: Lugduni Batavorum, 1607).

Az bizonyos, hogy mikor Vezúvius ég, akkor Szalfatara is lángokat hány, mihelyt pedig amaz égni megszűnik, ez is legettan megtsendesedik. Vezúviusnak 1737 esztendőbéli lángolása egy volt a' leghathatósabbak közül. Külömbféle torkolattyaiból a' felolvadott és égő értzeknek patakjai a' száraz földönn keresztül egész' a' tengerig folytak. Montealegre Úr, ammint a' Párisi Acadámiának Történeteiben olvastatik, iszonyodással vizsgálta meg ezen értzpatakoknak egyikét, melly a' torkolattól fogva a' tengerig hét mértföldnyi hosszáságú, hatvan lépésnyi szélességű, többnyire harmintz, a' völgyekben pedig kétszáz arasznyi mélységű vala. A' folyó szer hasonló volt a' tajtékhoz, melly a' kohokból folyni szokott.

Ásiában és kivált az indiai fő tengernek Szigettyén sok vulkánusok vagynak. Albours hegye, Taurus mellett, Herat várossától nyoltz mértföldnyire, ezen tartományban leghíresebb. Teteje szüntelen füstölög; lángokat pedig és egyéb szereket sokszor annyit hány, hogy a' hamutól az egész környék eltemettetik. Ternate szigetében egy égő hegy sok olyan szereket vet ki, mellyek a' tajtékkőhöz hasonlítanak. Ez, egynéhány Útazók bizonyosága szerint, (Argensola' Útazásai. I. Rész.)⁸¹ sokkal iszonyatosabban ég és dühösködik, mikor az éj a' nappal egyenlő; mivel ilyenkor bizonyos szelek uralkodnak, mellyek a' hegy' gyomrában tsillogó tüzet hathatósabban felingerlik. A' miből [*beszúrva*: nyilván] kitetszik hogy a' tüzek a' vulkánusoknak nem legmélyebb gyomraiban, hanem bértzeikhez közelebb; az első gyúladásnak helyei pedig tetők alatt foglaltatnak; mivel azokonn a' szelek egyébaránt nem uralkodhatnának. A' Molukkai Szigeteken is találtatnak egynéhány vulkánusok. Szoroka, ezen szigeteknek egyike, még Lakosokat is foglalt valaha magában. Közepén egy égő magos hegy áll vala, melly 1693m [?] esztendőben temérdek égő szurkot és értzeket hányt. Ezen szerek tüzes tenger gyanánt borították el az egész Szigetet, melly erre eltűnt, és soha többé világosságra nem jött. Philosoph. Transact. Abridg. Vol. II. p. 391. Mórítz' Szigettyeinek egyikén, a' Molukkaiaktól hetven mértföldnyire, egy égő hegy vagyon, melly a' dühösködésre nézve a' Ternatebélihez hasonlít. Japóniában is sok vulkánusok vagynak, és a' szomszéd Szigetekben az Útazók sok olyanokat leltek, mellyek nappal füstölgenek, éjjel pedig még lángolni is látszanak. A' Filippínai Szigetekben hasonlóképpen sok találtatik. De leghíresebb és legújabb még is valamennyi indiabeliek között Jáva Szigetében Panarukán várastól nem messze az, melly 1886. esztendőben legelőször megnyílt. Azon esztendőben nyílt meg a' Jounapi nevezetű hegy is Banda' Szigetén.

81 Bartolomé Leonardo de Argensola (1562–1631), *Conquista de las islas Molucas* (Madrid: 1609) című művét talán németül olvasta: *Beschreibung der Molukischen Insuln, Und dervr zwischen Den Spaniern, Portugiesen und Holländern darum geführten Kriege; Wobey zugleich allerhand, in Europa und Indien vorgefallene Begebenheiten, wozu die Molucken Gelegenheit gegeben, ausführlich [...]* (Frankfurt: M. Rohrlach, 1710).

Elhallgatom azon vulkánusokat, melyek Jenezei és Bezidai folyókonn innen találtnak, 's mellyekről a' tudósítások mindeddig tsak tökéletlenek.

Afrikában Fetztől nem messze egy Beni-Guatzeval nevezetű barlang találtatik, melly szüntelen gőzölög, sokszor pedig lángol is. A' zöld promontoriumnak avvagy Előhegynek Szigetei közül az eggyik, melly Fuogonak neveztetik, nem egyéb egy szüntelen tüzet okádó hegynél; valaminthogy a' többi Szigetek is, akár a' tengerekben, akár a' folyókban, valóságos <helyek> hegyek, mellyeknek tsúttjai a' víztől kiállanak. A' Kanáriai Szigeteken Tenerifában Piko, vagy más neve szerint Teit, melly a' legmagosabb hegyek közé számláltati, sok tüzet, hamut, és nagy köveket okádik. Tetejéről a' délszaki részenn, a' havakonn keresztül, egész kénköpatakok folynak, és megaludván, a' hó közül messzére kilátható sárga ereket képeznek.

Amerikában, kivált a' pérubéli és mexicói hegyekenn, a' vulkánusok a' legközönségesebb jelenések közé tartoznak. Leghíresebb az, melly Arekvipa mellett fekszik, és iszonyú földindulásokat okoz. Valamivel tsendesebbek azok, mellyek Karappa⁸² és Malahallo mellett vagynak. Bouguer Úrnak tudósítása szerint,⁸³ a' Párisi Academiának 1744 esztendőbeli Értekezéseiben, Quito várossa mellett Kotopaxi az Írónak szemeláltára tüzet okádott, és egy új torkolattal megszaporodott. A' körülötte felolvadott hó tizenyoltz mértföldnyire kiáradt, és mindeneket elpusztított. Illyen vulkánus ezen vidékben Pichincha' hegye is. Az ázori szigeteken és kivált Guadalupában és Tertzében, úgy szinte Mexicóban is, holott Popochampeche, és Popokatepek leghíresebbek, sok vulkánusok találtnak, úgy, hogy mindöszve legalább hatvanig valókat számlálhatnánk, ha mind azokat tekintetbe akarnánk venni, mellyek erőszakos okádás nélkül tsak tsendesen lángolnak vagy füstölögnek. Lásd: Buffons allgemeine Naturgeschichte 3. Band, 16. artickel.⁸⁴

A' vulkánusoknak eddig megírt jelenései adtak alkalmatosságot arra a' vélekedésre, melly azt tarttya: hogy a' planéták a' napból, a' holdak pedig a' planétákból származtak légyen. Megmutattya tudnillik a' mai *Physica*: 1^{or}) hogy a' nap valóságos tűz; hogy legalább felső színénn szüntelen ég, és hogy az ő makulái nem ürességek, hanem sűrű follegek, mellyek gőzkörnyékéből (*atmosphæra*) égő színére üdönként vissza rohannak, hogy a' tűznek új táplálékot adgyanak. Megmutattya 2^{or}) hogy a' mí Planétáink, úgymint Uranus, Saturnus, Jupiter, Mars, a' Föld, Venus avvagy a'

82 Buffon könyvében: Carappa, lásd a 86. jegyzetet.

83 Pierre Bouguer (1698–1758) francia tudós szemtanúja volt a Cotopaxi 1742. június 19-ei kitörésének.

84 Georges Louis Le Clerc de Buffon (1707–1788) francia természettudós. 1749-ben kezdte el írni a korszak egyik legjelentősebb természettudományi kézikönyvét (*Histoire naturelle générale et particulière*, 1749–1804), amit halála után egyik kollégája fejezett be. Verseyhy Ferenc a német fordítást használta: *Allgemeine Naturgeschichte*, Th. 3. (Troppau: 1785).

hajnali és estveli Tsillag, és Mercurius, az ő tíz holdgyaikkal együtt, ha egy gomolygába öszve olvadnának, a' Napnak egy hatszázad részével allig érnének fel. Illy iszonyú nagy tűzgömbölyegek a' többi álló Tsillagok is, mellyek tsak azért látszanak olly kitsinyeknek, mivel mitöllünk felettébb messze vagynak. Megmutattya 3^{or}), hogy ha a' Nap más szerekkel vegyült tűz is, az [a'] legfőbb elementuma tsakugyan a' phlogiston, avvagy az éghető,⁸⁵ hogy a' víz, az ég, és a' föld sokkal kevesebb benne, mint a' planétákban. Az legalább bizonyos, hogy a' Napnak tüze [a'] benne lévő többi elementumokhoz képest szintazon arányzatban vagyon [?], mellyben a' Földgolyóbisnak vize az ő egyébb elementomihoz képest. Megmutattya 4er), hogy a' tűz értékes gyantázat, (positiva electricitas), melly szabadon és mindúntalan munkálkodik. Mert a' tűz a' [?] dörgölés vagy ütés által szinte olly képpen támasztathatik, mint a' [gy]antáza; sőt ha erős, még a' villámlásnak erejével is bir, ammint a' [?] fútatott réznekiszonyú erőszaktételeivel kitetszik, ha talán egy kevés vízzel öszve keveredik. De azonkívül tudgyuk azt is, hogy a' nagyobb tűzkementzék a' szikrákat és az üstögököt az égbe messzére el [?] hagyíttják; a' mi az értékes gyantázatnak bizonyos jele. A fellyebb említett vélekedés tehát, ezeket előre küldvén, így okoskodik.

Ammint a' Chaosnak atomussai, vagy magyarábban a' Zavarnek [rés]zetskéi, a' közönséges nehézségtől ösztönöztetvén, a' mí Planeta vilá[gun]knak (systema planetarium) közepére tolódtak: olly hathatós dör[zsölé]sekkel [?] ütköztek öszve, hogy elvégre égni kezdettek. Az egész Nap, avagy [?] a' Zavar' részeinek egy közép pontra [*utólag beszúrva:*] így öszve tolódtott iszonyú gomolyagja [?], melly azután mitöllünk Napnak neveztetett, hasonló volt a' véghetetlen Vulkánusho, mellynek felső színénn mindúntalan újabb és újabb torkolatok nyíltak, mellyek állandóképpen tüzet okádnak. Valamint tudnillik a' földi Vulkánusok egynéhány mázsányi sziklákat ordító dörgések között vetnek fel sok mértföldnyire az [..]be, és iszonyú gőzföllegeket okoznak, mellyek még a' világos napot is [?] elboríttják: úgy okádták a' Napnak Vulkánussai rettenetes gyomrukból sokezer mértföldnyire az iszonyatos nagyságú lávákat és mindenféle salakdarabokat, és sokszor az egész Napnak gőzkörnyékét (atmosphæra) sűrű hamuföllegekkel borították be, mellyeket

85 A' melegség és a' világosság nem tűz, hanem tsak a' tűznek tulajdonságai. A' Napnak melegsége nem ér le a' Földig, hanem tsak világossága [?], melly mindazáltal a' testekben, a' belső részetskéknek pörögtetése által, melegséget okoz. A' tűznek legnemesebb elementuma [a'] phlogiston, avvagy az éghető, mellyet a' közönséges beszédben a' tűztől [?] meg nem különböztetünk, jóllehet a' tűz és a' tüzelementom között nagy [?] különbség légyen. A' belső részetskéknek olly pözsögése, melly azoknak [?] kaptsolattyaikat vagy feloldgya, vagy egészen megronttya, tűznek [...] öszve kaptsolva, hogy azoktól a' pözsögés által igen sebessen elválasztathatik, akkor a' tűznek jelenése a' lángnak nevét viseli. Míkor pedig a' testnek részetskéi egymással és az éghetővel igen szorossan öszve vagynak kaptsolva, akkor ezen jelenés parázsnak neveztetik.

mí most napmakuláknak [?] nevezünk. A' Nap, ammint az Astronomia Physica megbizonyította, milliionszor nagyobb a' Földgolyóbisnál: a' Napnak mindenki vulkánussa is tehát milliionszor nagyobb salakgomolyokat milliionszor messzebbre hagyít, mint az Ethna, vagy a' Vezúvius; a' mi annyival bizonyosabb, mivel a' Napnak színe, [utólag beszúrva:] *kivált első formáltatása után*, oly telj volt égő hegyekkel, mintha ezen iszonyú test tsak egy vulkánus lett volna. Ezen rettenetes nagyságú salakgomolyok a' Napnak színéről sokszor messze felhagyítottak, és arra ismét lehüllottak, avagy értelmesebben szólván, sokszor elkészültek és ismét elromlottak, míg valóságos planétákká lettek. Valahányszor a' Napnak értékes gyantázatú színéről felhagyítottak, annyiszor ők is értékes gyantázatúak voltak; de vissza érkezően, értéketlen gyantázatot (*electricitas negativa*) hoztak, magokkal, és így újjolag felhagyítottak. Tsak darabokonként gomolyodtak össze, és minekutánna elégnagy gömbölyegekre nőttek, a' Napnak leghathatós útése által oly messzére hagyítottak, hogy vissza többé nem eshettek, ha nem a' Nap körül forogni kezdetek; mivel a' mennyire a' nehézségnek *visszavonó* ereje által a' Nap felé nyomódní kínszerítettének, annyira viszont az útéstől vett *távoztató* erő által a' vissza eséstől meggátoltak. Bizonyos tudnillik, hogy a' Nap már az ő formáltatásának elején saját tengelye körül forogni kezdett; mert az eféle forgás szükségképpen való következőése volt azon esésnek, mellyel a' mi Planétavilágunknak közére elszélljedett zavarnak részetske a' közép pontra tolódtak a' végből, hogy ott a' Napot formályák. A' Napnak ezen forgása nem tsak akkor, midőn gyomrából a' planétákká válándó gomolyokat kihagyította, meg nem szünt, hanem még most is tart. Valamennyi salakdarabokban is tehát meg volt már akkor amaz ösztön, melly azokat a' Napnak valamelyik értetője (*tangens*) szerint való mozdulásra kínszerítette. Az ilyen ösztön őbennek, még azután is, minekutánna kihagyítottak, az *inertiának* avvagy a' *tunyaságnak* törvénye szerint, állandóképpen megmaradt. Mivel tehát az utolsó gyantázatos ütésnek iszonyú hatalma által függősen (*perpendiculariter*) taszítottak el, szüksége vala, hogy kétféle erőtl, úgymint a' függőstől és az értetőstől (*perpendicularis et tangentialis*) ösztönöztetvén, a' Nap körül peretzes (*spiralis*) ösvényeken forogjanak mindaddig, míg a' függős ütésnek ereje a' nehézségnek erejével egyarányú mértékbe (*aequilibrium*) nem jöttek. Ezen szempillantásban ismét a' Nap felé kezdettek esni, és peretzes ösvényeiket ellipsisekre változtatták, mellyekben még most is foroganak, a' nélkül, hogy a' Naphoz, ammint *Newtonus*⁸⁶ tudákosan megmutatta, vissza juthassanak.

A' Planéták tehát a' most megírtt mód szerint illy renddel származtak a' Napból: Uranus, Saturnus, Jupiter, Mars, a' Föld, Venus, és Mercurius. Oka ezen száрма-

zásbéli rendnek az: mivel a' Planéták a' benne lévő szereknek zomokságára nézve (densitas) szinte a' most megírtt rendben állanak. Bizonyos pedig, hogy a' Napból a' legfinomabb és legporhonyóbb (relaxus, locker) salakok legelőször és legmesszebbre, a' gorbóbbak pedig és zomokabbak utollyára és tsak közelre hagyítottak.

Minekutánna a' Planéták az ő közönséges annyoktól, a' Naptól elszakadtanak, sokáig égtek, mint annyi új Napok, jóllehet nem olly világosan, mint annyok. Te-
li voltak tudnillik még akkor számtalan vulkánusokkal, mellyek az ő színeikenn megírhatatlanúl dühösködtek, és értékes gyantázatúak lévén, tágas gyomraikból iszonyatos nagyságú salakdarabokat okádtanak. Ezen égő salakgombolyagok sokszor megyegyesültek az égben, értéketlen gyantázatúak lettek, és Planétáikra viszsa hullottak mindaddig, míg az utolsó leghathatós taszítást vévén, szülőik körül, mint annyi Holdak, forgani kezdetek. Így szült Saturnus öt, Jupiter négy, a' mí Földünk pedig egy Holdat. A' többiek, legalább tudunkra, nem voltak illy tenyésztők; hihető azért, mivel a' Napból nem hoztak magokkal annyi éghető, a' mennyi szükséges lett volna a' Vulkánusoknak minaddig [!] való táplálására, míg egy Holdat ábrázolhatnának. Így a' Napból sem származhatnak már most több planéták, azért, mivel nintsenek már benne annyi salakok, a' mennyiek egy planétának formálásra elegendők volnának.

A' Holdak is sokáig égtek, minekutánna Planétáikból kihagyttak; de a' szereknek szűk volta miatt semmit többé nem szülhettének. A' kiégett tűztorkolatokat a' mí Holdunkban, kivált üvegek által, mindeddig értelmesen láthatni. De a' Földgolyóbison ellenben a' táméntalan sokaságú elaludtt Vulkánusoknak torkolatyai úgy öszve omlottak, vagy beborítottak, hogy azokat megösmérni allig lehessen. Oka ennek az, mivel a' mí Holdunk nyoltzvanszor kevesebb értékű lévén, mint a' Földgolyóbis, nyoltzvanszor kevesebb és szinte annyival vékonyabb gőzkörnyékkel (atmosphæra) bir, mint a' Föld. Nints tehát a' Holdonn esső, hó, háború, villám-lás, dörgés, mellyek ellenben a' mí hegyeinkről, és így az elaludtt Vulkánusokról is, a' földet lehordgyák, a' kősziklákat vagy alszaggattyék, vagy porhonyókká teszik, egyálttalyában pedig az egész Földnek színét mindúntalan változtatták. Lássd ezekről: Bestimmung des Menschen durch Gott.

3.

Jób' könyvének eleje, próba gyanánt a' zsidóbúl kötött magyarsággal fordítva.

[Autográf, Verseggy Ferenc]

Utz mezejénn egy férjfi lakott, kinek istenes éltét,
 És egyenes szívű 's bármelly erköltsi gonosztúl
 Mentt jámborságát az egész környékre kivitte
 A' jobb hír. Neve Jób' vala, nemzeti tiszte vezérség.
 Hét fia, lyánya pedig három volt; birtoka számos
 szolgálkúbúl, és hétszerezer jóféle juhokbúl
 Háromezer tevebarmokbúl, ötszáz iga szarvas
 Marhákbúl állott, 's ugyanannyi darab szamarakbul,
 széles Napkeletenn nem volt hozzája hasonló.
 Gyermekeinél régolta bevett nembéli szokás volt,
 Hogy születése' korát kiki örvendezve megüllye,
 Megvendéglvén rokonyit bőséges ebédde.
 Illy lakozások utánn szent intést küld vala nékik
 jámborságok iránt méltán szorgalmatos Attyok,
 Hogy magokat belső tisztulássokra szokásként
 jól elkészítsék; 's felotsódván hajnali Korban
 Mindenikért külön áldozatot mutatott vala, félvén:
 Hogy netalán megszezték légyen az isteni törvényt.
 Lönn azalatt, mikor udvaroló szolgálai az Úrnak
 Égi lakásában hivatalbúl egybe jövének,
 Hogy haza érkezvén köteles nyomozások' okáért
 végzett úttairúl, a' Kém is szinte közöttök
 Áll vala.⁸⁷ Kérdi az Úr: mi vidékrúl jönne? 's meg értvén,
 Hogy hivatallya szerint környülvisgálta határit.
 A' talabor Földnek, sőt még bellyebre vonódó
 Réseit is megjárta; imígyen szól vala hozzá:
 „Jóbnak igazságát vallyon nem vettede szívre?

87 ' A' régi Iduméabéli Fővezéreknek Udvarinál, az Ország' Naggyain, a' Vezér' Tanátsossain, és az udvari szolgálakon kívül, szokás szerint egy olyan Tiszt is volt, kinek kötelessége azt hozta magával, hogy a' határokon lévő őrizetekre gondot viseljen; benn pedig a' Tartományban a' jó rendre vigyázzon, a' gonosztévőköt kinyomozván megbüntesse, 's mindezekrúl a' Vezérnek üdönkint tudósítást hozzon. Jób' [utólag beszúrva: Könyve] e' nemzeti szokást, gyönyörű alkalmaztatással a' mennyei Udvarba is általhelyezteteti, és Sátánt ör gyanánt az Úr' szolgálai közé állítja. Geist der hebräischen Poesie. 1. Theil. Seite 137.

„Nemde igaz szolgám, ’s bármely erköltsi motsoktól
 „Mentt lelkű, egyenes szívű és jámbor imádóm
 „Mindeddig? Kerek e’ Földönn nints nékie párja!”
 „Úgyde, - felelt a’ Kém, - ok nélkül áde nevednek
 „Tiszteletet? Magos oltalmid nem védike ötet,
 „Minden birtokait ’s házát mint annyi sövények?
 „Karjainak minden munkáira mennyei áldást
 „Harmatozol, ’s birodalmainak majd allig is adhat
 „Már legelőt Utz földgye. De tsak terjezd ki fejére
 „Ostorozó kezedet, ’s illesd meg káros esettel
 „Birtokait; fogadom, hogy szemtül szembe megátkoz.”
 „Íme tehát kezeidbe adom jószágait; – úgymond
 A’ nyomozó angyalnak az Úr, – de személlye maradgyon
 „Bántásod nélkül.” Mire a’ Kémszolga kiméne.
 Tsak hamar, a’ legöregb testvérnél szinte borozván,
 ’s nyájás ebédetskét tartván Jób’ magzati; ehhez
 Egy szomorú Követ ér: „szántottanak éppen az ökrök
 úgymond, „’s a’ szamarak tóllök nem messze legeltek,
 „Ammint véletlen’ berohant egy Sébai dandár
 „’s számos nyájaidot mind elhajtotta, megölvén
 „Béresidet. Tsak nagynehezen futhattam el én is
 „A’ fene pallos elől, hogy hírt hozhassak Uramnak.”
 Allig végzi szavát, már más Követ érkeze, mondván:
 „Tűz ese a’ dörögő felhőkbül ’s mind megemészté
 „A’ juhokat ’s a’ pásztorokot; veszedelmes ütése
 „Tsak magamot szánt meg, hogy hírét hozzam elődbe.”
 Szóll vala még, ammint egy másik lelkeszakadva
 Futván, mondgya: hogy a’ chaldéai latrok, elosztván
 Tolvaj népeiket három tsapatokra, megölték
 A’ tevepásztorokot, ’s az egész tevegöblyöt elűzték.
 E’ szomorú hírtételeket befejezte legottan
 Egy negyedik, mondván: „Fiaid, ’s valamennyi leányid
 „A’ legöregb testvér’ házánál ünnepet ültek,
 „Ammint egy ragadó szélvész a’ pusza vidékrül
 „Támada, ’s a’ háznak négy szögletit öszve tsavarván,
 „Omló részeivel mind megfojtotta ebédlő
 „Gyermekidet; magamot kímélt meg az égi tsatázat.”
 E’ keserű esetet hallván Jób, felveszi testét

Szönyegülésérül; ketté hasogattya ruháit;
's barna haját leberetvélván, a' földre borúlva
Illyen imádságot küld a' mennyeknek Urához:
„Meztelen érkeztem Kebelébül édes Anyámnak,
„Meztelenül térek köz anyánk' gyomrába. Ki adta
„A' mit az Úr elvesz, hanem ő maga? Légyen az Úrnak
„Szent neve mindenekért áldott!” E' gyászos esetben
Nem követett el semmi gonoszt, sem durva szitokkal
Vagy panaszos szóval meg nem sértette az Istent.

Könyvek magántulajdonban
(1770–1820)

Reciti konferenciakötetek · 6

Sorozatszerkesztő
TÖRÖK ZSUZSA

Könyvek
magántulajdonban
(1770–1820)

Szerkesztette
DÓBÉK ÁGNES

reciti
Budapest
2020

A konferenciát és a kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap, a BTK Lendület Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820 kutatócsoport és a BTM Kiscelli Múzeum támogatta.

A konferenciát a BTK Lendület Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820 Kutatócsoport, a MOKKA Egyesület MOKKA R Tagozat, valamint az MTA Könyvtörténeti Munkabizottsága közösen rendezte Budapesten, az MTA KIK tanácstermében 2020. március 6-án.

A borítón: a budai könyvkötőcéh ládája, 18. század második fele (BTM Kiscelli Múzeuma, Fáryné Szalatnyay Judit felvétele)

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc* (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>) feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

HU ISSN 2630-953X
ISBN 978-615-5478-90-1

Kiadja a Reciti,
BTK Irodalomtudományi Intézet,
1118 Budapest, Ménesi út 11–13.
www.reciti.hu
Felelős kiadó: Kecskeméti Gábor,
a BTK Irodalomtudományi Intézetének igazgatója
Tördelés, borító: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

Tartalom

Előszó 7

KÖNYVTERMELÉS, KÖNYVTERJESZTÉS, OLVASÁSTÖRTÉNET

MONOK ISTVÁN

Magánkönyvtárak (1770–1820)

A kutatás és az elemzések különös jegyei 13

GRANASZTÓI OLGA

Európai könyvterjesztési hálózatok, német kereskedők, magyarországi
könyvfogyasztók II. József korában

Új felvetések Pozsony, Pest-Buda és Bécs könyvkereskedelmének kutatásában 35

VASNÉ TÓTH KORNÉLIA

Ponyvák Széchényi alapkönyvtárából az Országos Széchényi Könyvtár
Plakát- és Kisnyomtatványtár gyűjteményében (1770–1820) .....

45

KÖZNEMESÉK ÉS AZ ALSÓPAPSÁG OLVASMÁNYAI

HORVÁTH JÓZSEF

Adalékok a Győri Egyházmegye római katolikus alsópapságának
könyvkultúrájához

Falusi és mezővárosi plébánosok könyvhagyatékai (1770–1820) 63

HEGYI ÁDÁM

Hogyan lesz magánkönyvtárból közösségi könyvtár?

Példák két délvidéki református egyházmegye lelkészi könyvtáraitra

a 18–19. század fordulóján 87

SIMON BEÁTA

Közneemesek magánkönyvtárai a 18. századi Zalában,
hagyatéki leltárak alapján 99

FŐÚRI GYŰJTEMÉNYEK

SZABÓ ÁDÁM

Egy főúri tudóskönyvtár: a Telekiek gyűjteménye 123

ZVARA EDINA

Görög Demeter könyvtárának kéziratai
Bárány Péter, Batsányi János, Kis János, Révai Miklós, Trenk Frigyes
és Verseghy Ferenc írásai 141

TUDÓSOK, IRODALMÁROK GYŰJTEMÉNYEI

DONCSE CZ ETELKA

Verseghy Ferenc könyvtárai 173

VIOLÁNÉ BAKONYI IBOLYA

Újabb adatok a somogyi udvarházak könyvkultúrájának kérdéséhez 189

DÓBÉK ÁGNES

Sauttersheim Ignác könyvei 203

Személynévmutató 217

Helynévmutató 235

A kötet szerzői 241